

Вознюк О.В. Розвиток особистості педагога в умовах цивілізаційних змін: висновки та перспективи наукового дослідження // Нові технології навчання: Наук.-метод, зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ, 2014. – Вип. 83. – С. 78-83.

УДК 371.2 (09)

ВОЗНЮК О.В.,
доктор педагогічних наук, доцент
Житомирського державного університету імені Івана Франка,
академік АМСКП, м. Житомир

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА В УМОВАХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН: ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаються висновки та перспективи дослідження розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін. Побудовано концепцію особистості педагога як трансцендентальної сутності, доведено, що кризовий лад сучасного життя виявляє ситуацію, коли діалектичний механізм розвитку особистості функціонує найбільш ефективно, через що розвиток особистості педагога набуває динамічності та спрямовується на трансцендентальну мету – ідеальне суспільство майбутнього.

Ключові слова: *розвиток, цивілізація, цивілізаційні зміни, педагог, учитель, особистість, педагогічні формації та цивілізації, модель особистості педагога.*

Рассматриваются выводы и перспективы исследования развития личности педагога в условиях цивилизационных изменений. Построена концепция личности педагога как трансцендентальной сущности, доказано, что кризисный строй современной жизни обнаруживает ситуацию, когда диалектический механизм развития личности функционирует наиболее эффективно, посредством чего развитие личности педагога приобретает динамичность и направляется на трансцендентальную цель – идеальное общество будущего.

Ключевые слова: *развитие, цивилизация, цивилизационные изменения, педагог, личность, личность учителя, педагогические формации и цивилизации, модель личности педагога.*

The conclusions and perspectives of the teacher's personality development in the conditions of civilization changes are outlined. The concept of teacher's personality being the transcendental essence is built; it is grounded that the crisis of the modern ways of life reveals the situation where the dialectical mechanism of teacher's personality functions most efficiently, hence the development of teacher's personality gains dynamics and is directed at the transcendental goal – the ideal society of the future.

Keywords: *the development; the civilization; civilization changes, the teacher; teacher's personality; pedagogical formations and civilizations; the model of the teacher's personality.*

Аналіз сучасної соціокультурної ситуації та наукових джерел засвідчують, що нині значно актуалізуються новітні гуманітарно та професійно орієнтовані парадигми освіти, освітні напрями, прогресивні аспекти розвитку педагогічної думки. Процес становлення цих парадигм, що зумовлює нові вимоги до особистості педагога-професіонала, відбувається за умов докорінних цивілізаційних змін, що виявляють різного роду кризи, які мають як позитивні, так і негативні наслідки для освітньої галузі.

У науковій літературі знаходить висвітлення низка аспектів розвитку особистості вчителя: психологічні проблеми формування особистості вчителя (С. Д. Максименко, В. А. Семиченко, Т. С. Яценко та ін.); соціально-педагогічні аспекти розвитку особистості педагога (Б. Ф. Басєв, Ф. М. Гоноболін, Л. В. Долинська, М. І. Дьяченко, І. О. Кандибович,

А. Й. Капська, Є. О. Климів, Я. Л. Коломенський, Н. В. Кузьміна, М. В. Левченко, В. О. Сластьонін та ін.); розвиток особистості як суб'єкта професійної діяльності (С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн, В. Д. Шадриков); становлення особистості як професіонала (С. П. Бочарова, А. К. Маркова, Ю. К. Стрелков, В. С. Медведєв, Г. В. Попова, Е. А. Клімов та ін.); формування готовності особистості до професійної діяльності (К. О. Абульханова-Славська, Г. О. Балл, А. В. Брушлинський, С. Я. Батишев, О. М. Леонтьєв, Я. Л. Коломинський, Н. Л. Коломинський, В. В. Чебишева та ін.).

Зазначені напрями психолого-педагогічних досліджень, які засвідчують надзвичайну актуальність проблем професійної освіти в контексті розвитку особистості, зумовлюють теоретичну необхідність інтеграції існуючих парадигмальних напрямів вивчення розвитку особистості педагога. Відтак, сучасна педагогічна наука у всьому розмаїтті її парадигмальних напрямів і підходів до аналізу проблеми розвитку особистості педагога-професіонала має бути спрямована на фундаментальне розв'язання суперечностей, які виникають у процесі формування особистості суб'єктів навчальної діяльності.

Метою статті є розгляд висновків та перспектив дослідження розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін.

Проведене дослідження дозволило розробити та реалізувати методологічний базис проблемного поля дослідження щодо розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін, що охоплює дві методологічні площини – суб'єктно-інструментальну та об'єктно-системну. *Філософська методологія* реалізує як традиційний зміст (діалектичні основи пізнання педагогічної дійсності, положення про єдність свідомості і діяльності, теорії і практики, відповідні парадигмальні положення класичної та постнекласичної науки, сучасні дослідження в галузі наукової методології, зокрема, методологічні принципи об'єктивності, всебічності, конкретності, історизму та ін.), так і авторські розробки (три рівня знань, три стратегії пізнання світу, зокрема й педагогічної реальності, постнекласичні аспекти пізнання та освоєння дійсності, логіко-евристична педагогіка). *Загальнонаукова методологія* також вміщує як традиційні аспекти (системно-синергетичний, парадигмальний, смислоцентрований, цивілізаційно-середовищний, філософсько-антропологічний наукові підходи), так і авторські розробки (універсальна парадигма розвитку, діалектична модель розвитку світу в цілому та його аспектів зокрема, тріадний методологічний принцип структуралізації предметів та явищ Всесвіту). *Конкретно наукова методологія* охоплює як культурологічний, компетентнісний, суб'єкт-суб'єктний наукові підходи, так і аналіз розвитку особистості педагога відповідно до трьох освітніх цілей розвитку людини. *Методика і техніка дослідження* реалізує нормативну базу сучасної освіти, методи психолого-педагогічного дослідження та системно-методологічний спосіб дослідження базових категорій дослідження.

У результаті аналізу базових категорій проблеми розвитку особистості педагога визначено їх сутність як у контексті методологічних площин, так і в їх поєднанні шляхом поняттєвого синтезу. Відтак, здійснено визначення особистості та, зокрема, особистості педагога на категоріально-поняттєвому, концептуально-теоретичному, системно-моделювальному, системно-редукованому рівнях. На *категоріально-поняттєвому рівні* особистість педагога розуміється як ідентичний тільки собі, неповторний, вільний, самодетермінований, творчий, рефлексуючий духовний транслятор соціокультурних цінностей і способів діяльності та перетворення реальності. Це людина, що здійснює соціалізацію вихованців та професійно виконує викладацьку і виховну роботу й характеризується підвищеним почуттям обов'язку і відповідальності, яка безпосередньо впливає на формування особистості вихованців та покликана керувати процесом їх духовного, інтелектуального, емоційного, фізичного розвитку. На *концептуально-теоретичному рівні* особистість педагога визначається відповідно до концептуальних площин, у контексті яких набуває певних характеристик: *поняттєво-семантичної* (розуміється як абстракція – всезагальна категорія, що відображає людину у всій її тотальності та цілісності); *екзистенційної* (постає новоутворенням, що забезпечує гармонію внутрішньої за зовнішньої сфер людини, онтологічну неперервність у часі і просторі –

соціально-економічному, культурно-історичному, політико-ідеологічному, космосоціоприродному); *причинно-наслідкової* (характеризується такими якостями, як індивідуальність, унікальність у Всесвіті, самодетермінація, саморозвиток, самореалізація, саморегуляція, самоконтроль); *діяльнісної* (розуміється як така, що володіє мисленням та Я-концепцією – рефлексією та самосвідомістю – та виявляє творчу життєдіяльність, яка постає самодостатньою сутністю, тобто творчістю заради творчості); *ціннісно-світоглядної* (виявляє цілеспрямованість, незавершеність, спрямованість до самовдосконалення та вищих форм буття Всесвіту – "Вищого розуму", Вищій Реальності, Абсолюту та реалізується як сутність, що постає вищою цінністю людського та суспільного буття); *соціальної* (розуміється як така, що характеризується здатністю до самовідстороненості, емпатії, самообмеження, злиття зі світом та реалізує соціальний характер, тобто виявляє відповідальність – активну життєву позицію та формується в результаті соціалізаційних процесів через механізми соціально-рольової ідентичності).

Досліджено цивілізаційні зміни та тенденції розвитку освіти й особистості педагога, зокрема, розглянуто сутність та механізми цивілізаційних змін в епоху трансформації сучасного суспільства в новий інформаційний стан, що здійснюється за умов глобальної системної кризи людства і синтетичної революції в механізмах цивілізаційного розвитку, яка охоплює як системну, людську, інтелектуально-інноваційну, квалітативну, рефлексивно-методологічну, освітню складові. У зв'язку з цим доведено, що система цивілізаційних змін, яка реалізує перехід людства у нових інформаційно-людиномірний стан, охоплює освітньо-педагогічні, соціально-економічні, історико-культурні, світоглядно-ідеологічні, науково-парадигмальні, екологічно-демографічні, популяційно-генетичні тенденції.

Доведено, що за умов сучасних глобальних трансформацій розвиток особистості педагога набуває цивілізаційного сенсу, а його мета може бути обґрунтована в межах нової постнекласичної міждисциплінарної парадигми науки, що реалізовується через нові парадигмальні аспекти психолого-педагогічної теорії і практики.

З'ясовано суперечності сучасної системи освіти: між швидким темпом приросту знань у сучасному світі й обмеженими можливостями їх засвоєння індивідом; між новими ціннісними орієнтирами освіти і її традиційною структурою. На рівні професійної освіти зазначене актуалізує проблему "напіврозпаду" компетенції фахівця, а на рівні загальної педагогіки та історії педагогіки виявляє вичерпаність основної педагогічної парадигми. Останнє потребує її зміни, яка відбувається через феномен поліпарадигмальності – існування розмаїття педагогічних концепцій, технологій, методик, систем, які утворюються через недостатність у сучасній педагогічній науці теоретично вивірених, всесторонньо обґрунтованих і доведених, строго контрольованих і відтворених експериментом законів. За таких умов обґрунтовано необхідність зміни сучасної та впровадження нової освітньої парадигми.

Проаналізовано провідні теорії та концепції розвитку особистості на концептуальному та міждисциплінарному рівнях у вітчизняних та зарубіжних джерелах у контексті універсальної парадигми розвитку у філософському, антропологічному, соціологічному, психологічному та педагогічному вимірах. Це дозволили дійти висновку про такі загальні ознаки та характеристики особистості, як: 1) наявність індивідуальності, що відрізняє конкретну особистість від решти інших та характеризується особистісним началом, "Я" людини – унікальної і тотожної тільки собі сутності; 2) особистість тлумачиться як абстракція, узагальнення, в основі яких покладено висновки про вивчення людини та спостереження за нею; 3) особистості притаманні якості, що реалізують її онтологічну неперервність, цілісність життєвої траєкторії, стабільність поведінки, зв'язок минулого, теперішнього та майбутнього; 4) особистість, що постає результатом соціалізаційних процесів людини, невіддільна від духовно-етичного, сакрально-божественного аспекту людського буття та характеризується здатністю до свободи та самодетермінації – внутрішньої мотивації поведінки і діяльності (які виявляють такі аспекти, як надситуативність, творчість, саморозвиток); 5) особистість характеризується волею – здатністю здійснювати вольове зусилля, саморегуляцію, самоконтроль, а також наявністю

свідомості та самосвідомості (Я-концепція); 6) особистість – це принципово мисляча істота, якій притаманна емпатійність – вміння прийняти точку зору іншої людини, що постає головною ознакою мудрої людини; 7) особистість, що виявляє необхідність у діяльності, вищим проявом якої є творчість, характеризується здатністю як до самовдосконалення, самореалізації, так і до вдосконалення свого соціоприродного оточення.

З'ясовано, що динаміка оцінки вчителями своїх наявних та ідеальних професійних якостей виявляє зниження самооцінки, а потім її підвищення; самооцінка громадянських та особистісних якостей при цьому поступово підвищується. Рівень особистісної активності педагога, мотивація до пізнавальної діяльності з набуттям педагогічного стажу не знижується. Розвиток професійної деформації особистості вчителя зумовлюється такими чинниками, як репродуктивний спосіб організації навчальної діяльності та авторитарна позиція. Доведено, що особливой уваги потребує ціннісно-духовний розвиток педагога, його "глибинно-ціннісна мотивація".

Обґрунтовано авторську концепцію особистості педагога як трансцендентальної сутності. Залучення її до аналізу проблемного поля дослідження дозволило з'ясувати: цивілізаційні зміни, що виражають цілісний цикл локального та глобального розвитку суспільства, виявляють закономірності розвитку педагога загалом та його особистості, зокрема, у контексті "освітнього маршруту" та неперервної освіти, що реалізує певні еталонні (закономірні) зміни, які підсилюються кризовими явищами в освіті. За такого підходу, з точки зору методології синергетики, всі послідовні етапи розвитку особистості педагога у кризовій фазі загострюються і співіснують у часі і просторі, тобто реалізуються як єдиний фрактальноподібний процес. У зв'язку з цим у всій повноті актуалізуються компоненти особистості педагога, що відповідають цивілізаційним трансформаціям. Останні зумовлюють низку освітніх змін у таких сферах, як парадигма навчання і пізнання; місія та мета освіти; парадигма педагогічного впливу та його предмету (об'єкту); освітній процес; погляд на людину та моделі її існування; освітній маршрут, відносини учасників освітнього процесу; мотиви педагогічної діяльності.

Виявлено певні особливості особистісних трансформацій педагогів: 1) прискорений розвиток самосвідомості і рефлексії внаслідок глобальних та локальних кризових явищ, які руйнують звичні рольові установки та вимагають залучення рефлексії – механізму орієнтації у внутрішньому та зовнішньому екзистенційному просторах; 2) підвищення потреби педагога у підтримці особистісної та національної ідентичності під впливом інформаційного потопу та поширення глобалізаційних та кіберсоціалізаційних процесів; 3) трансформація ціннісно-сислової системи сучасного педагога у певних напрямках (розвиток аксіосфери у тих учителів, які не володіли чіткою системою ціннісних орієнтацій; домінування у деяких педагогів ціннісних орієнтацій прагматичного характеру; зсув у частини педагогів ціннісних орієнтацій у бік духовних життєвих сенсів); 4) значний розвиток вольового потенціалу педагогів через потребу швидко й ефективно реагувати на сучасні цивілізаційні виклики; 5) порушення життєвих установок, що зумовлюють розвиток особистісного механізму самодетермінації як позитивної стратегії виживання у час руйнування традиційних цивілізаційних форм існування соціуму; 6) хаотизація життєвого простору педагога, що вимагає від нього пошуку визначеності абсолютних важелів керування світом, що, у свою чергу, виявляє потребу у Вищій Реальності як механізму гармонії, справедливості, впорядкованості світу; 7) невірноважена динаміка кризових суспільних процесів виявляє прагнення педагога у пошуку духовного сенсу життя та педагогічної діяльності у напрямі реалізації педагогічної місії.

Доведено, що кризовий лад сучасного життя виявляє ситуацію, коли діалектичний механізм розвитку особистості функціонує найбільш ефективно, що зумовлює динамічний розвиток особистості педагога, який спрямовується на трансцендентальну мету – ідеальне суспільство майбутнього.

Обґрунтовано відповідний психолого-педагогічний механізм розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін, який виявляє творчу педагогічну діяльність – ключовий момент розвитку особистості педагога. Ця діяльність реалізує внутрішню

мотивацію та під впливом цивілізаційних змін активізує розвиток самодетермінованого начала педагога – його свободу і відповідальність. Останнє, у свою чергу, сприяє утвердженню самосвідомості, творчого педагогічного мислення, цілепокладання як здатності педагога до вольових дій, що дозволяють формувати здоровий спосіб життя, розвивати функції саморегуляції та підтримувати оптимістичний світогляд, який спрямовує як до любові й патріотизму, так і утвердження головної суспільної цінності – Творця (Абсолюту) як гаранта та організатора всесвітньої гармонії. Зазначене дозволяє педагогу усвідомлювати та здійснювати власну педагогічну місію, яка полягає в самовдосконаленні та саморозвитку – умовах гармонізації соціально-педагогічного середовища.

У результаті аналізу особистості педагога на системно-моделювальному рівні представлено авторське визначення особистості – божественна за своєю природою трансцендентальна сутність людини і світу, що виявляється як одвічно задана мета еволюції та характеризується діалектичним чином взаємопов'язаними особистісними якостями (компонентами), які актуалізуються в процесі трансцендування людиною основних категорій буття і проявляються в здатності особистості до творчої діяльності, свободи, волевиявлення, самосвідомості, цілепокладання, а також саможертвості й любові.

Завдяки *процедурі системної редукції* з'ясовано конкретні характеристики особистості педагога, які охоплюють певні громадянсько-особистісно-фахові якості, що реалізуються у низці характеристик: 1) бачення і розуміння цілісності космосоціоприродного світу; 2) перебування в гармонійній єдності зі світом, тобто його втілення та трансляція учням у цілісності та повноті, 3) уособлення педагогом світу як такого, що сповнений божественним, гармонійним сенсом та має мету у досягненні учнями стану самосвідомості (як головного аспекту особистості) та індивідуально-колективного щастя. Останнє передбачає єдність людей (як представників певного соціуму та всього людства) завдяки любові, загальній меті, творчій праці і співпраці.

При цьому реалізація педагогом принципу цілісності світу передбачає його спроможність дистанціюватися (тобто трансцендувати) від цього світу як чогось цілого, тотального, що передбачає його здатність бути вільною від світу сутністю, володіти самосвідомістю (рефлексією), бути спроможним до самозречення, тобто до любові (до дітей) та саможертвості. Уособлення педагогом світу, сповненого гармонійного сенсу, передбачає його здатність бути ідеалом, взірцем, авторитетом для учнів.

Процес трансляції педагогом зовнішнього та внутрішнього світу учням у гармонійній цілісності та повноті передбачає наявність педагогічного покликання, певної місії щодо навчання, виховання та розвитку школярів у напрямі досягнення божественної (для віруючих) та гармонійної (для невіруючих) мети існування людини і соціуму. Це, у свою чергу, потребує розвитку відповідних професійно-особистісно-громадянських якостей педагога, найсуттєвіші з яких – воля, самосвідомість, креативність, патріотизм як мета громадянського виховання, любов, уміння мотивувати учнів на розвиток та саморозвиток – постають механізмом та сутністю його самореалізації.

Побудовано концептуальну модель розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін та обґрунтовано інтегральну модель на рівні загального (у межах загальної теорії систем), *особливого* (у контексті особистісних, професійних та громадянських якостей педагога відповідно до компонентів особистості педагога).

У зв'язку з цим механізм становлення, розвитку та саморозвитку педагога як особистості, фахівця, громадянина досліджено у трьох методологічних площинах теоретичного розгляду та у процесі обґрунтування концепції особистості як трансцендентальної сутності (що дозволило виявити певний формувальний зміст розвитку особистості вчителя) завдяки використанню ресурсу логіко-евристичної педагогіки та педагогіки життєвих фактів.

Розроблено науково-методичну систему та методику розвитку особистості педагога, яка охоплює: певні концептуальні основи; систему цивілізаційних змін; суб'єкти освіти; компоненти особистості педагога; критерії, рівні та показники розвитку; траєкторію

розвитку особистості педагога у системі неперервної післядипломної освіти; етапи її організації навчання та саморозвитку; діагностичний інструментарій; науково-методичне забезпечення; науково-дослідницький комплекс; методику розвитку особистості педагога (відповідні форми, методи, змістові лекційні модулі); самоосвітню діяльність та її результат – педагог як гармонійна особистість, компетентний фахівець та громадянин-патріот, що відповідає сучасним цивілізаційним змінам.

У ході педагогічного експерименту отримано результати, що засвідчують про ефективність розробленої концептуальної моделі та обґрунтованої науково-методичної системи розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін. Відтак, мету наукового пошуку досягнуто, а його завдання розв'язано.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми і потребує подальшого поглибленого теоретичного та практичного вивчення шляхів розвитку особистості педагога на більш тривалому відрізку часу у процесі розвитку та саморозвитку особистості педагога в умовах загальноосвітнього навчального закладу. При цьому важливим перспективним напрямом наукових розвідок вважаємо лонгітюдне дослідження щодо з'ясування особливостей розвитку найбільш глибоких – духовного та рольового – аспектів особистості педагога.

Література:

1. Вознюк О. В. Интегральная концепция соматического и духовного здоровья личности : [монографія] / А. В. Вознюк ; под ред. А. А. Дубасенюк. – Житомир: Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2013. – 716 с.
2. Вознюк А.В. Развитие личности педагога в условиях цивилизационных изменений: теория и практика : [монографія] / О. В. Вознюк ; за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ имени Ивана Франка, 2013. – 604 с.
3. Рибалка В.В. Теория личности у отечественной психологии та педагогичі: Навчальний посібник / В.В. Рибалка. – Одеса: Бакаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
4. Хьелл Л. Теории, личности (Основные-положения, исследования и применения) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.